

Kulturna baština grada Karlovca

Nose, Mia

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:981572>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

Kultura i turizam

MIA NOSE

KULTURNA BAŠTINA GRADA KARLOVCA

Završni rad

Pula, 2020.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije
Kultura i turizam

MIA NOSE

KULTURNA BAŠTINA GRADA KARLOVCA

Završni rad

JMBAG: 0303075161, redovita studentica

Studijski smjer: Kultura i turizam

Kolegij: Kulturno-povijesni spomenici

Mentor: prof. dr.sc. Slaven Bertoša

Pula, kolovoz 2020.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Mia Nose, kandidatkinja za prvostupnicu Kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio Završnoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, te ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad na bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli 30. kolovoza 2020.

IZJAVA

o korištenju autorskoga djela

Ja, Mia Nose, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj završni rad pod nazivom „Kulturna baština grada Karlovca“ upotrijebi da tako navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

U Puli 30. kolovoza 2020.

SADRŽAJ

Uvod.....	1
1. Karlovačka zvijezda.....	2
2. Materijalna kulturna baština.....	4
2.1. Nepokretna materijalna kulturna baština.....	4
2.1.1. Gradsko kazalište Zorin Dom.....	4
2.1.2. Kino Edison.....	6
2.1.3. Muzeji i galerije.....	7
2.1.4. Spomenici.....	9
2.1.5. Škole u Karlovcu.....	15
2.1.6. Knjižnica „Ivan Goran Kovačić“.....	20
2.1.7. Stari grad Dubovac.....	21
2.1.8. Crkve.....	22
2.2. Pokretna materijalna kulturna baština.....	24
2.2.1. Novine i časopisi.....	24
3. Nematerijalna kulturna baština.....	29
4. Prirodna kulturna baština.....	30
4.1. Parkovi.....	30
4.2. Četiri rijeke.....	31
5. Zaključak.....	33
Literatura.....	34
Popis slika.....	36
Sažetak.....	37
Summary.....	38

UVOD

Karlovac je jedan od najmlađih gradova u Hrvatskoj koji je utemeljen 1579. radi sprječavanja turskog nadiranja na sjever. Ovaj grad projektiran je kao „idealni renesansni grad-tvrđava“. Od samog osnutka, grad je bio vojnička posada i naselje građana. Okružen je bedemima, na oko jedne četvrtine njegove površine bile su podignute vojne zgrade, a na tri četvrtine zgrade „civila“, ali isto tako i zgrade časnika i njihovih obitelji. Ime je dobio po svojem inicijatoru, habsburškom nadvojvodi Karlu koji je, prema Lopašiću, „nabožni utemeljitelj Karlovca“. Kroz ovaj rad bit će predstavljena sama Karlovačka zvijezda kroz prvo poglavlje. Cijelo drugo poglavlje posvećeno je materijalnoj kulturnoj baštini koja je u ovome gradu vrlo bujna. Dakle, drugo poglavlje podijeljeno je na još dva potpoglavlja, odnosno na nepokretnu i pokretnu kulturnu baštinu. Kroz prvo potpoglavlje materijalne kulture baštine, to jest kroz potpoglavlje nepokretne materijalne kulturne baštine, obuhvatit će se Gradsko kazalište Zorin Dom, Kino Edison, svi muzeji i galerije grada, Spomenici, sve škole grada Karlovca, Knjižnica „Ivan Goran Kovačić“, stari grad Dubovac i crkve. Drugo potpoglavlje posvećeno je pokretnoj materijalnoj kulturnoj baštini, u kojem će biti riječi o novinama i časopisima Karlovca, mostovima i grobljima. Treće poglavlje obuhvaća nematerijalnu kulturnu baštinu. U četvrtom poglavlju bit će razrađena prirodna kulturna baština, pod koju spadaju parkovi i karlovačke četiri rijeke. Na samome kraju imamo zaključak i popis literature te popis svih slika i sažetak.

Korištene metode istraživanja u ovome radu su analiza, indukcija i dedukcija.

1. KARLOVAČKA ZVIJEZDA

Karlovačka „Zvijezda“ popularni je naziv renesansne urbanističke jezgre grada na području bivše tvrđave, omeđene šančevima koji prate oblik zvjezdastih bastiona. Šančevi su sačuvani, a od zidanih bedema je ostalo malo ostataka na ulazu u grad u Ulici Pavleka Miškine, gdje su nekada bila glavna „Banska vrata“ tvrđave. Bastion je najbolje sačuvan iza vojne bolnice u Karasovoj ulici. „Zvijezda“ je spomenik kulture, renesansni grad s karakterističnim stilskim objektima, među kojima su brojne tradicionalne „purgerske“ kuće (zabatne, uske i odvojne uskim prolazima, takozvanim „gasicama“, pretežno drvene konstrukcije), arhitektura baroknog razdoblja, plemićki dvorovi „curie“, kapetanske palačice i četverokrilne vojne palače.¹

Prostor takozvane karlovačke „Zvijezde“ je prostor geometrijski pravilnih i usko proporcionalnih ulica i trgova koji se sijeku pod pravim kutevima i koji su omeđeni sa šest peterostraničnih bastiona koji su spojeni zemljanim bedemima, koje isto tako s vanjske strane prati takozvani šanac i koso položeni zemljani nasip koji je omogućavao obrambenu kontrolu tako što su upravo ti šančevi bili napunjeni vodom iz rijeke Kupe. Upravo takav sustav gradnje bio je izraz visokih zamisli same fortifikacije tih vremena (slika 1).²

Na prostoru gdje se danas nalazi Karlovac bile su bare i močvare, a neprestane turske provale u Hrvatsku izazvale su potrebu gradnje neke nove tvrđave i to baš na močvarnom poluotoku između rijeka Dobre i Kupe, Mrežnice i Korane. U travnju 1579. obitelj Zrinski je dopustila da se na njihovom zemljištu izgradi nova tvrđava. S gradnjom se započelo 13. srpnja 1579. Upravitelj gradnje na početku je bio graditelj Matija Gambon. Na gradnji tvrđave radilo je mnogo radnika koji su većinom bili iz Kranjske. Proces same gradnje nije išao glatko. Naime, prva velika neprilika kod gradnje su bili Turci, koji su htjeli na bilo koji način spriječiti samu gradnju pa je upravo zbog toga tadašnji vojskovođa Ivan Fernberg postavio straže od Karlovca sve do Petrove gore, da čuvaju radnike od navale Turaka. Druga nevolja pri gradnji je bila poplava u studenome 1579. koja je prouzročila mnogo štete na već dovršenim radnjama. Uz sve

¹ Banda, M. i dr. : *Karlovac*, Turističko društvo Karlovac, Karlovac, 1987., str. 28.

² Karlovačka zvijezda, dostupno na: <https://www.karlovac.hr/grad/zvijezda-93/93> (pristupljeno: 20. srpnja 2020.)

to, u rujnu 1580., tvrđava je bila dovršena za krajnju nuždu. Gradnja same tvrđave koštala je 845.000 forinti, što je za to vrijeme bilo vrlo mnogo. ³

Slika 1- Karlovačka zvijezda

Izvor: grad Karlovac, <https://www.karlovac.hr/grad/zvijezda-93/93>
Pristupljeno: 20. srpnja 2020.

³ Strohal, R.,: *Grad Karlovac opisan i orisan*, tisak M. Fagine, Karlovac, 1906., str. 8.

2. MATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA

Materijalna kulturna baština je ona koja je fizički opipljiva i u koju spadaju sve građevine, povijesni lokaliteti, artefakti, spomenici i drugo.

2.1. NEPOKRETNOST MATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA

2.1.1. GRADSKO KAZALIŠTE ZORIN DOM

Prve zabilježene predstave u Karlovcu održane su još u 17. stoljeću. Sve kreće od uprizorenja misionarske postaje zagrebačkih isusovaca, zatim slijede gostovanja njemačke putujuće družine, pojavljuju se neka stremljenja, vođena Andrijom Ludovikom Adamićem, za izgradnju kazališne zgrade, koja nisu rezultirala izvršenim projektom, a od 1860. počinje i amaterska glumačka djelatnost u samom Karlovcu. Kazališne su se predstave u početku održavale u improviziranim dvoranama (gostionice, kavane, svratišta, kućne pozornice), a 1892. Karlovac dobiva dobro opremljenu i prikladnu dvoranu „Zorin Dom“. Tada Karlovac postaje grad s najjačim i umjetnički vrlo izraženim amaterskim, ali i poluprofesionalnim kazalištem.⁴

Osamdesetih godina pjevačko društvo „Zora“ profiliralo se kao nezaobilazna karlovačka institucija koja je bila nositelj kulturnog života grada Karlovca. Organizirala je koncerte, kazališna gostovanja i ostala kulturna događanja u gradu, upravo sve ono što Zorin dom i danas čini. Društvo takvog ugleda moralo je dobiti svoj prostor. Rješenje se našlo izgradnjom pjevačkog hrama, na gotovo istome mjestu gdje se danas nalazi Zorin dom. Na inicijativu Zore 1886., odlučeno je da se u gradu podigne dostojan dom, koji bi bio kulturno i društveno središte stanovništva Karlovca. Rješenje se našlo izgradnjom zgrade koja je podignuta 1892., prema nacrtima Gjüre Carneluttija. Zgrada je sagrađena u roku od sedam mjeseci i to priložima građana. Sagrađena je u stilu neorenesansne arhitekture, bogato razvedenih i oblikovanih pročelja. Svojim oblikovanjem skladno je uklopljena u okolinu ambijenta i prostor postojećeg parka. Tijekom cjelokupnog vremena svojega postojanja zgrada je imala i ima izraženu obrazovnu, kulturnu i društvenu funkciju u životu Grada i Županije (slika 2).

⁴ Banda, M. i dr. : *Karlovac*, Turističko društvo Karlovac, Karlovac, 1987., str. 31.

Od 1945. počinje postupna profesionalizacija ansambla i od 1948. kazalište djeluje kao profesionalno – Karlovačko kazalište ili Narodno gradsko kazalište Karlovac. Kazalište je bilo djelomice i putujuće te je pokrivalo područja Gorskog kotara, Banije, Korduna i Like. Nakon niza uspješnih predstava, kazalište se polako počinje suočavati s novčanim problemima, odlaskom istaknutih glumaca, te se 31. kolovoza 1963. donosi odluka o prestanku djelovanja karlovačkog kazališta. Nakon toga glavnu ulogu u kulturnom životu grada Karlovca preuzima Dramski studio, osnovan 1952.

Danas Gradsko kazalište „Zorin dom“ svoju djelatnost organizira kroz vlastite produkcije, gostovanja kazališnih predstava, koncerata, likovnih manifestacija i ostalih kulturno-umjetničkih djelatnosti, u cilju zadovoljavanja kulturnih potreba stanovnika grada Karlovca i Karlovačke županije.⁵

Slika 2- Gradsko kazalište Zorin dom

Izvor: gradsko kazalište Zorin dom, <http://www.zorin-dom.hr/>
pristupljeno: 20. srpnja 2020.

⁵ Zorin dom, dostupno na: <http://www.zorin-dom.hr/> (pristupljeno: 20. Srpnja 2020.)

2.1.2. KINO EDISON

Zgrada u kojoj se nalazilo kino Edison je od prvog dana i sagrađena upravo za namjenu kina. Početkom 20. stoljeća, točnije 14. veljače 1920., Karlovac je bio prvu grad u Hrvatskoj s takvom naprednom i u to doba novom idejom. Kino Edison imalo je oko 470 sjedećih mjesta. Upravo od tada, u Karlovcu je počelo podizanje svijesti o kulturi i odlasku u kino. Teška vremena, ratovi i ostale neprilike doveli su do zatvaranja kina. Ovo kino je 2011. proglašeno kulturnim dobrom Republike Hrvatske. Kino je sagrađeno prema nacrtima arhitekta Brune Bauera i Ede Schoena. Prvu i najvažniju valorizaciju ove zgrade dao je pokojni teoretičar arhitekture Aleksandar Laslo za potrebe izložbe „Artdeco“. Ovo kino se izvorno trebalo zvati „Atlas“, dok je i ispred ulaza u zgradu i predviđena sama skulptura atlasa koji nosi zemlju. Kino Edison je i jedno od prvih hrvatskih kina, koje je svoju izvornu namjenu održalo skoro 80 godina. Dakle, iako je kino zapušteno, sama zgrada se vrlo dobro održava i očuvana je u svojem izvornome stanju, a kao jedno od kulturnih dobara biti će tako i obnovljena. Osim što će na koncu i sami grad opet dobiti kino, to bi trebala biti i multifunkcijska i multimedijalna dvorana koja će, osim kao kino, biti raspoloživa i za druge aktivnosti. Jedna od ideja jest ta da kino postane dio Zorin doma, gradskog kazališta te da se objedine sve aktivnosti iz oba smjera. Lokacija samog kina jest smišljena hortikulturno i urbanistički pa se i sama zgrada našla na glacisu tadašnje karlovačke tvrđave, izvan šančeva, na samom obodu zvijezde (slika 3).⁶

⁶ Cvitanović, Đ., *Kulturna i umjetnička baština Karlovca*, Historijski arhiv u Karlovcu, str. 373.-375.

Slika 3- Kino Edison prije 20 godina

Izvor: Turistička zajednica grada Karlovca, <https://visitkarlovac.hr/kino-edison/>
pristupljeno: 20. srpnja 2020.

2.1.3. MUZEJI I GALERIJE

Muzej grada Karlovca

Dana 18. prosinca 1904. Gradsko zastupništvo iznosi mišljenje o potrebi za osnivanjem muzeja i isto tako osigurava financijska sredstva u iznosu od 500 kruna, što je bilo premalo te zbog toga nije došlo do pokretanja same aktivnosti. Tek je 1911. osnovan Muzealni odbor koji je imao zadaću prikupiti građu koja bi bila smještena u zgradi Gradske vijećnice na drugome katu. Same aktivnosti prikupljanja su se usporile i stale zbog Prvog svjetskog rata te se obnavljaju opet tek nakon Drugog svjetskog rata, to jest 1952. kada se kao kustos muzeja zapošljava profesorica Ivana Vrbanić. Iduće godine, 1953., muzeju je dodijeljen jedan od najstarijih predmeta barokne stambene arhitekture iz prve polovice 17. stoljeća koju je tada dao

izgraditi karlovački general Vuk Krsto Frankopan. Muzej grada Karlovca se ubrzo spojio s Galerijom slika grada Karlovca koja je osnovana 12. srpnja 1945.⁷

Muzej Domovinskog rata

Ovaj muzej uredio je sami Muzej grada Karlovca u staroj vojarni u gradskoj četvrti Turanj koji je od samog centra Karlovca udaljen 4 kilometara. Naime, u Domovinskom ratu (1991.-1995.) Turanj je bio strateški važna točka u samoj obrani grada, to jest mjesto na kojemu je zaustavljen neprijatelj, u samom pokušaju osvajanja grada i presijecanja Hrvatske. Turanj je danas simbol pobjede, svjedok borbe za slobodu i samostalnu Hrvatsku i isto tako trajni spomen na junake hrvatske vojske koji su upravo na tom području obranili sam grad Karlovac, ali i cijelu Hrvatsku. Dakle, upravo zbog toga, na toj posljednjoj crti obrane, danas stoji muzej koji će uvijek podsjećati na to vrijeme. U muzeju se održavaju česte izložbe, prezentacije i slično.⁸

Franjevački muzej

Dana 15. lipnja 1987., nakon iseljenja stanara i uređenja triju prostorija na drugome katu franjevačkog samostana, franjevci otvaraju Franjevački muzej s galerijom slika i predmeta. Dana 3. listopada 2008. svečano se otvara i stalni postav sakralne zbirke franjevačkog samostana u Karlovcu, koja uz sami muzej, ima i riznicu, kućnu kapelu, prostoriju bratovština, prostoriju za prezentaciju školstva te povijesnicu same crkve i samostana. U samoj muzejskoj zbirci ističu se barokne slike i oltarne skulpture franjevaca koje su nastale između 17. i 19. stoljeća. Uz to, u zbirci se čuva i liturgijsko posuđe, svijećnjaci i slični predmeti, te posebno

⁷ Radovinović, R., *Karlovac i okolni krajevi*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 20.

⁸ Gradski muzej Karlovac, u sastavu muzeja, Muzej Domovinskog rata Karlovac- Turanj.

<http://www.gmk.hr/O%20nama/U%20sastavu%20muzeja/Muzej%20Domovinskog%20rata%20Karlovac%20%E2%80%93%20Turanj> (pristupljeno: 30. srpnja 2020.)

vrijedni augsburški radovi od srebra, kao na primjer pokaznica karlovačkog generala Josipa Herbertsteina, kadionica i slično.⁹

Vatrogasni muzej „Muzej karlovačkog vatrogastva 1871“

Ovaj muzej otvoren je povodom rođendana grada Karlovca, dakle 13. srpnja 2009. Nalazi se u sklopu Javne vatrogasne postaje, gdje vatrogasci imaju dežurstvo u slučajevima požara, stoga je i sam muzej uvijek otvoren. Muzej je uređen od strane vatrogasaca s područja Karlovačke županije koji su ga uredili u spomen na dugu tradiciju i zahvalnost svim nositeljima razvoja vatrogastva na tom području. U samom muzeju se nalazi preko tisuću eksponata iz razdoblja 19. i 20. stoljeća.¹⁰

Galerija „Vjekoslav Karas“

Sagrađena je 1975. u Novom Centru u Karlovcu. Na prvom katu zgrade nalazi se izložbeni prostor koji je jedan od najatraktivnijih i najopremljenijih izložbenih prostora u cijelom gradu. U toj galeriji održavaju se povremene likovne i muzejske izložbe. Sama izložbena djelatnost, vezana uz suvremenu likovnu umjetnost, problematizira, ali i vrednuje suvremenu karlovačku umjetničku scenu.

Galerija „Zilik“

Ova galerija okuplja likovne stvaratelje iz cijele zemlje, ali i inozemstva, te se upravo tom svojom aktivnošću nametnula u samu kulturnu sliku grada Karlovca. „Zilik“ je pojam koji se povezuje uz galeriju, ali i Zimsku likovnu koloniju umjetnosti u Karlovcu koja se odvija neprekidno već preko 40 godina. Sama ideja o „Ziliku“ nastala je 1973., na prijedlog tadašnjeg predsjednika Udruženja naivnih umjetnika Hrvatske, Petra Grgca.

⁹ Franjevci Karlovac, Franjevački muzej Karlovac, <http://franjevci-karlovac.hr/franjevacki-muzej-karlovac/> (pristupljeno: 30. srpnja 2020.).

¹⁰ Turistička zajednica grada Karlovca, Muzej karlovačkog vatrogastva, <https://visitkarlovac.hr/muzej-karlovačkog-vatrogastva/> (pristupljeno: 5. kolovoza 2020.).

Galerija „Ulak“

Ova galerija smještena je nadomak gradskog kazališta „Zorin dom“ i kina „Edison“. Na prvu, zgrada u kojoj je spomenuta galerija, izgleda maleno, no prema fundusu slika, grafika, skulptura i modernih instalacijskih likovnih uradaka je vrlo velika. ¹¹

2.1.4. SPOMENICI

Miljokaz

Kroz Karlovac su u prošlosti prolazili najvažniji putevi Hrvatske. O tome svjedoči i Miljokaz (slika 4) koji je postavljen u centru grada. Podignut je nakon dovršavanja „Jozefinske ceste“ od Karlovca do Senja (cesta je dovršena 1779., a rekonstruirana 1845.), a dobila je ime po Josipu II. Na prednjoj strani miljokaza (slika 5) označeno je kolika je udaljenost u miljama (1 milja = 7 422 metra) od Karlovca do rijeke Save, Zagreba, Varaždina pa sve do Beča, a na stražnjoj strani također udaljenosti do Mrežnice (Duge Rese), Tounja, Modruša, Kapele, Vratnika i Senja. ¹²

¹¹ Turistička zajednica grada Karlovca, Galerije, <https://visitkarlovac.hr/galerije/> (pristupljeno: 5. kolovoza 2020.).

¹² Radovinović, R., *Karlovac i okolni krajevi*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 39.-40.

Slike 4 i 5- Miljokaz u pravoj veličini i uvećani detalj

Izvor: Tripadvisor, Miljokaz Karlovac, https://www.tripadvisor.com/Attraction_Review-g303809-d3746545-Reviews-Miljokaz-Karlovac_Karlovac_County_Central_Croatia.html,

pristupljeno: 20. srpnja 2020.

Kužni pil

Ovaj spomenik podignut je kao zahvala Bogorodici nakon strašne epidemije kuge koja je harala 1611. Spomenik je nekada bio u središtu trga, a iz 17. stoljeća originalan je samo lik Bogorodice od kararskog mramora, dok su postolje i stup naknadno izmijenjeni. Autor same skulpture je nepoznat, ali zna se samo da je talijanski majstor (slika 6).¹³

¹³ Radovinović, R., *Karlovac i okolni krajevi*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 42.

Slika 6- Kužni pil

Izvor: kafotka, Trg bana Jelačića, <https://www.kafotka.net/6054> pristupljeno: 20. srpnja 2020.

Spomenik Vjekoslavu Karasu

Vjekoslav Karas poznati je hrvatski slikar koji je rođen u Karlovcu 1821., čija djela krasi mnoge muzeje i galerije. Priča o Karasovu životu, iako je stara cijelo stoljeće, i danas je potresna, mogli bismo reći dramatična. Talentirano dijete siromašnog krojača kojemu bogati građani Karlovca i Zagreba omogućavaju školovanje u Italiji, pa od njega očekuju djela „ravna neumrlom Rafaelu“. Uz slikarstvo je studirao i flautu, pjevanje i kompoziciju. Naš veliki književnik Ivo Andrić u djelu o Omer-paši Latasu, kojeg je Karas portretirao, piše da Karas „nit' ume da nađe pravi dodir s društvom u kom živi, nit' ima snage da se bori protiv njega“, proglašavajući se čovjekom koji je u trajnoj zavadi sa stvarnošću. Karas je rano umro utopivši se u Korani. Karlovac je nakon njega imao još mnogo slikara, ali ne možemo reći da ga je itko

dostigao. Stotinu i petnaest godina nakon njegove tragične smrti, kada je njegovo slikarstvo prošlo sva vrednovanja, i kao što u istinskoj umjetnosti biva, nadživjelo je i autora i njegove kritičare, njegov rodni grad mu je podigao spomenik jer je upravo svojim djelom proslavio i Karlovac. Spomenik (slika 7) je izradio poznati kipar Kosta Angeli Radovani 1972.¹⁴

Slika 7- spomenik Vjekoslavu Karasu

Izvor: ingress intel, <https://ingress-intel.com/portal/spomenik-vjekoslavu-karasu/>,
pristupljeno: 20. srpnja 2020.

¹⁴ Radovinović, R., *Karlovac i okolni krajevi*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 23.

Spomenik Radoslavu Lopašiću

U Perivoju slobode nalazi se spomenik Radoslavu Lopašiću, značajnom povjesničaru. Lopašić je rođeni Karlovčanin, rođen 1835., dječak u vrijeme djelovanja karlovačke „Čitaonice“ i znanac njezinih posjetitelja, nezadovoljan učenik Rakovačke gimnazije u kojoj se u vrijeme njegova školovanja učilo na latinskom i njemačkom jeziku, zaljubljenik u knjigu i domaću riječ, marljiv istraživač hrvatske povijesti. Godine 1879., u povodu 300-godišnjice osnutka grada Karlovca, objavljena je u Zagrebu njegova knjiga „Karlovac, povijest i mjestopis grada i okolice“, koja se i danas čita s velikim zanimanjem. U znak zahvalnosti za njegov rad na proučavanju povijesti Karlovca otkrili su mu spomenik (slika 8) na dan osnutka Karlovca 1900. Spomenik je izradio kipar Ivan Rendić.¹⁵

Slika 8- spomenik Radoslavu Lopašiću

Izvor: turistička zajednica grada Karlovca, https://visitkarlovac.hr/img_1149/, pristupljeno: 20. srpnja 2020.

¹⁵ Radovinović, R., *Karlovac i okolni krajevi*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 24.

Spomenik revoluciji i žrtvama fašizma

Na drugoj strani šanca nalazi se najveći spomenik u Karlovcu. Izradio ga je kipar Vanja Radauš. Na njemu piše da je iz grada i okolice Karlovca u Narodnooslobodilačkoj borbi palo 915 boraca i 1825 žrtava fašizma. God. 1955. otkrio ga je predsjednik Republike Josip Broz Tito. Danas taj spomenik više ne stoji, uništen je, ali unatoč tome, govori se da će se rekonstruirati.¹⁶

Spomenik Dragojli Jarnević

Dragojla je rođena u Karlovcu 1812. u vrijeme francuske vlasti. Bila je poznata ilirska književnica, učiteljica, odgojiteljica, krojačica i planinarka. Slovila je kao načitana osoba, koja je osim materinskog jezika govorila i talijanski i njemački. U potrazi za zaposlenjem prošla je Ljubljanu, Trst i Veneciju, ali ju je ljubav prema domovini vraćala u Karlovac i selo Žumberak. U Karlovcu je s još dvije učiteljice vodila privatnu osnovnu školu za djevojčice, te je predava i ručni rad i uz to je brinula i za napuštenu djecu. Svojim bogatim pedagoškim iskustvom pomagala je mladim učiteljicama. Čitavo vrijeme svojega života marljiv je pisac. Pisala je stihove, priče za djecu, pripovijetke, romane, putopise s izleta u prirodu, a najviše svoj Dnevnik. U njemu je opisala svoj život, ali i ljude, vrijeme i prilike u kojima je živjela. Umrula je u 63. godini. Spomenik na karlovačkom groblju, ispred škole koja je po njoj dobila ime, ime ulice, njezina bista i portret podsjećaju Karlovčane na tu izuzetnu ženu Karlovca.¹⁷

Park heroja

Na rubu šetališta, na kako kažu, „najljepšem dijelu grada“, koji nazivaju i gradom parkova, nalazi se Park heroja. U njemu su danas poprsja 18 narodnih heroja. To su Ivo Lola Ribar, Nikola Kukić, Mile Mraović Simić, Milisav Dakić, Božidar Dakić, Marijan Čavić, Nada Dimić, Rade Janjanin, Miloš Kljaić, Ivo Marinković, Josip Kraš, Mirko Poštić, Robert Domani, Ivanka Trohar, Stjepan Milašinčić-Šiljo, Mijo Benić, Vječeslav Holjevac i Vjekoslav Klobučar-Čort. Svi oni su bili članovi Komunističke partije Jugoslavije, progonjeni od policije, uhićivani, osuđivani zbog revolucionarne djelatnosti. Kao komunisti pripremali su oružani ustanak naroda i narodnosti tadašnje Jugoslavije, sudjelovali u njemu i pružili herojski otpor neprijatelju. Isticali

¹⁶ Radovinović, R., *Karlovac i okolni krajevi*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 25.

¹⁷ Isto, str. 23.-24.

su se hrabrošću i odanošću Narodnooslobodilačkom pokretu i Partiji jer su znali zašto se žrtvuju, a mnogo toga su su trebali žrtvovati za ostvarenje boljih života svih naroda ovoga područja. Svi oni su bili spremni dati i živote za svoje ideale. I osim Vječeslava Holjevca, koji je umro u Zagrebu 1970., svi su poginuli u Narodnooslobodilačkoj borbi: Lola Ribar 1943. na Glamočkom polju, Nikola Kukić 1941. u Veljunskom pokolju, Mile Mraović Simić 1943. na čelu bataljuna u Donjoj Kupčini, Milislav Dakić u proboju obruča na Petrovoj gori 1942., Božidar Dakić u borbi kod Vrhovina 1943., Marijan Čavić ubijen je 1941. od ustaške policije, Nada Dimić 1942. ubijena je u logoru Stara Gradiška, Rade Janjanin umro je iscrpljen od tifusa 1943., Miloš Kljaić poginuo je u borbi s Nijemcima 1944. u Radatoviću, Ivo Marinković strijeljan je od ustaša 1943., Josip Kraš ubijen je na karlovačkim ulicama 1941., Mirko Poštić poginuo je u jurišu u selu Brezova Glava 1942., Robert Domani mučki je ubijen od četnika 1941., Ivanka Trohar strijeljana je od ustaša 1944. u Draganiću, Stjepan Milašinčić-Šiljo poginuo je u borbi s četnicima 1941., Mijo Benić poginuo je 1941., Vjekoslav Klobučar-Čort poginuo je 1942. u borbama s ustašama u Žumberku. Žrtvovali su svoje živote za slobodu naroda, za nezavisnost zemlje, za sretnije sutra novih naraštaja, da bi učenici mogli mirno učiti, a radni ljudi slobodno raditi.¹⁸

2.1.5 ŠKOLE U KARLOVCU

Pučka škola u Dubovcu

Pučka je škola u Dubovcu bila bez dvojbe najstarija škola na današnjem teritoriju grada Karlovca. Toliko je stara da ne možemo sa sigurnošću reći kada je sagrađena. Učitelji u toj školi bili su tako zvani „žakani“ ili „dijaci“, a zvali su ih još i „školnicima“. Ova škola nije bila stalna i redovita, već se na nastavu išlo kada bi roditelji djece ili općina zvali „žakane“. Roditelji su sami plaćali učitelje neznatnom mjesečnom nagradom od 20 krajcara (cvanzige) za svako dijete. Od dubovačkih školnika spominje se žakan Ivan, koji je 1553. osnovao svoju školu u kojoj se učilo čitati, pisati i računati. Ova škola izdržala je do 1658., kada su nastavu u toj školi preuzeli franjevci, no od onda roditelji djece nisu osjećali potrebu slati ih u školu već izravno k franjevcima, pa je stoga ova škola oko 1670. otišla u zaborav.¹⁹

¹⁸ Radovinović, R., *Karlovac i okolni krajevi*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 26.

¹⁹ Strohal, R.,: *Grad Karlovac opisan i orisan*, tisak M. Fogine, Karlovac, 1906., str. 74.

Pučka dječaka škola u Karlovcu

Franjevci su školstvo imali u svojim rukama do 1758., kada su djecu počeli poučavati pijaristi, koji su djecu osim osnova, poučavali i latinski i njemački jezik, te upravo tako postavili temelje gimnaziji. God. 1785. opet franjevci preuzimaju školstvo. Pučka dječaka škola u Karlovcu imala je 3 razreda do 1820., kada je proširena na 4 razreda, to jest na dva prva razreda, drugi i treći razred. U ovoj školi franjevci su bili do 1865., a prvi svjetovni učitelji bili su Antun Kovačić, koji je bio i ravnatelj, Vinko Blažeković, Janko Tomić i Ljudevit Tomšić. God. 1867. ravnateljstvo preuzima mjesni župnik franjevac otac Đuro Novak. Škola je radila i bila aktivna sve do školske godine 1904./1905. ²⁰

Viša djevojačka škola u Karlovcu

Prva djevojačka škola s tri razreda osnovana je o gradskom trošku 1765. No zgrada u kojoj se nastava održavala izgrađena je 4. listopada 1893. Škola je izvrsno sagrađena, s karakterističnim stubištem i lijepim zidnim ukrasima. U dvorištu same škole godinama je bilo vježbalište, a i prva „gombaona“ u zgradici do škole, koja je srušena oko 1962. Nju su pohađale djevojčice koje se učilo ručni rad, gospodarstvo, njemački i latinski jezik. Škola je kasnije uvela i 4. razred koji su mogle pohađati učenice koje su s odličnim uspjehom prošle treći razred. Danas se ova škola naziva osnovnom školom „Braće Seljan“ (slika 9).²¹

²⁰ Strohal, R.,: *Grad Karlovac opisan i orisan*, tisk M. Fagine, Karlovac, 1906., str. 75.-79.

²¹ Isto, str. 79.-84.

Slika 9- viša djevojačka škola prije i poslije

Izvor: Kafotka, <https://www.kafotka.net/9998>, pristupljeno: 20. srpnja 2020.

Osnovne škole Karlovca

Najstarije škola Karlovca bile su osnovna dječjačka i osnovna djevojačka škola. Prva traje od postanka grada. U njoj su djecu poučavali najprije školnici menžeri, a od 1657.-1758. fratri franjevci. Njih će 1765. zamijeniti fratri pijaristi, a 1785. ponovno će škole preuzeti franjevci i raditi u njima sve do prelomne 1860., otkada na školu dolaze svjetovni učitelji. Prvi veći reformni preobražaj doživjela je osnovna dječjačka škola Mažuranićevim zakonom iz 1874. Novi nastavni plan i program, temeljen na ovom zakonu, uvodi u osnovne škole početnu stvarnu

obuku, elemente prirodnih i društvenih znanosti, a to je za ono vrijeme bila vrlo napredna novost. Djevojačka osnovna škola osnovana je još 1765. za kćeri vojnih osoba karlovačke tvrđave, a radila je, no ne zna se otkada, i gradska djevojačka osnovna škola. Jedan značajan dokument tvrdi da je 1785. u toj školi bilo već 180 učenica²². Tako su se obje djevojačke škole spojile 1815. u jednu, i ta će, isto tako kao i dječjačka, preći kroz nekoliko reformnih promjena, i kao djevojačka osnovna škola raditi do 1945. Bilo je to u skladu s ondašnjim propisima o odvojenom školovanju dječaka i djevojčica. I na toj je školi reformne zahvate prosvjetnih vlasti ostvarivao vrlo vrijedni učiteljski kadar, kao Tereza Karal, Hermina Schneider, Ljuba Mihelčić i Vjekoslava Šomek, koja je do 1925. osposobila za život brojne generacije. Između dva rata na karlovačkim su školama vrijedne učiteljice koje su svoja pedagoška iskustva počele stjecati na prigradskim osnovnim školama, na Turnju, Baniji, Hrnetiću i Jelsi, odakle su prešle na gradske osnovne škole i radile u njima niz godina sve do Drugoga svjetskog rata, a neke još i u vrijeme okupacije naše zemlje.²³

Karlovačka gimnazija

Uz dječjačku osnovnu školu razvija se od 1765.-1780. za ono vrijeme puna petorazredna pijaristička gimnazija, to jest latinska škola. Gimnazija će rasti i razvijati se zajedno s rastom građanske klase- karlovačkim obrtnicima i žitnim trgovcima- i na prijelazu stoljeća već će biti šesterorazredna latinska škola. 1820. Gimnazija je predana na upravu gradskim vlastima, stoga su učitelji od tada plaćani preko gradske blagajne, a birani putem natječaja. Karlovačku gimnaziju u prvoj polovini 19. st. pohađali su učenici iz svih dijelova Hrvatske. Tako su se u njezinim klupama našli i slavni ilirac Ljudevit Gaj te publicist, političar i književnik Imbro Ignjatijević Tkalac. Nikola Tesla je u razdoblju između 1870. do 1873. živio i školovao se u Karlovcu, gdje je isto tako pohađao Karlovačku gimnaziju, u kojoj se zainteresirao za fiziku i u kojoj je stekao svoja tehnička znanja.²⁴

²² Nadbiskupski arhiv, *Kanonske vizitacije*, Arhiđakonat Gorice, knj. 124/7, str. 220.

²³ Vrbetić, M., *Karlovačko školstvo od 1860 do 1945.*, Historijski arhiv u Karlovcu, str. 461.

²⁴ Strohal, R.,: *Grad Karlovac opisan i orisan*, tisk M. Fagine, Karlovac, 1906., str. 99.

Glazbena škola Karlovac

Glazbena škola u Karlovcu (slika 10) osnovana je uredbom Kraljevskog namjesničkog vijeća, 10. listopada 1804., u Gradskom magistratu. Osnivač škole bio je orguljaš Franz Zihak. Ova škola najstarija je glazbena škola u Hrvatskoj, surađuje s mnogobrojnim udrugama i amaterskim i umjetničkim ansamblima. U školi trenutno radi 52 profesora, od kojih je 11 profesora pod mentorstvom, a 2 od njih su savjetnici. Samu njihovu kvalitetu dokazuje činjenica da su svi nositelji brojnih međunarodnih, regionalnih i državnih priznanja i nagrada i značajnih projekata za hrvatsku kulturu. Školu je upisalo oko 500 učenika, a kroz oko 200 godina rada, mnogi učenici iste nastavljaju svoju karijeru kao vrlo uspješni samostalni umjetnici, članovi orkestara, profesori na sveučilištima, glazbenim školama, djelatnici u kulturi i slično.²⁵

Slika 10- Glazbena škola Karlovac

Izvor: turistička zajednica grada Karlovca, Glazbena škola Karlovac, <https://visitkarlovac.hr/glazbena-skola/>, pristupljeno: 18. kolovoza 2020.

²⁵Glazbena škola Karlovac, <https://www.glazbena-ka.hr/20170113-o-skoli> (pristupljeno: 18. kolovoza 2020.).

2.1.6. KNJIŽNICA „IVAN GORAN KOVAČIĆ“

Prije 190 godina u Karlovcu je bilo vrlo živo. U to vrijeme (oko 1830.) osnovana je prva čitaonica „Ilirskog čitanja društvo“. U njoj su se sastajali najznamenitiji ljudi toga doba u Hrvatskoj: Ljudevit Gaj, Ivan Mažuranić, Dragojla Jarnević, Imbro Tkalac, Ambroz Vraniczany, grof Janko Drašković i drugi. Mnogo se čitalo i raspravljalo o prilikama, o zaostalosti i potrebi prosvjećivanja našeg naroda. Prikupljale su se knjige koje su postale osnova današnje Gradske biblioteke. Danas je karlovačka knjižnica najveća na području karlovačke regije. Smještena je u modernoj zgradi novog centra (slika 11). Ima šest odjela i diskoteku, kojom se koristi 11 320 članova. Knjižnica ima i bibliobus, s kojim obilazi karlovačka sela i radne organizacije, snabdijevajući čitatelje stručnim i zabavnim knjigama.²⁶

Slika 11- Knjižnica Ivana Gorana Kovačića

Izvor: Facebook, knjižnica Karlovac, <https://www.facebook.com/KnjiznicaKarlovac/>

pristupljeno: 18. kolovoza 2020.

²⁶ Radovinović, R., *Karlovac i okolni krajevi*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 21.

2.1.7. STARI GRAD DUBOVAC

Dubovac je dobio ime po riječi dub, što je zapravo hrast, što nam govori da je to područje u davnoj prošlosti bilo pod hrastovom šumom. Danas je dio Karlovca, a prije skoro 500 godina je bio posebno naselje. Dubovac je mnogo stariji od Karlovca. Gradina je sagrađena upravo onako kao što su izgrađeni i drugi gradovi-utvrde: na uzvisini, da se promatra neprijatelj; od kamena, da za obranu bude čvršći; raskošan, da feudalcima pruži udobnost (slika 12). Mnogo je zanimljivih priča iz njegove prošlosti. Vjeruje se da je stari grad Dubovac sagrađio Bela IV. (hrvatsko-ugarski kralj) 1236. Prvi gospodari, vlasnici i prva obitelj u ovom dvorcu je bila obitelj Sudar iz Slavonije. Oni su založili Dubovac i još neka okolna mjesta, da bi nakon njih došla obitelj Frankopan koja je preuzela stari grad (obitelj koja posjeduje Ozalj). Oni su bili vlasnici staroga grada do 1562., kada posljednji potomak Stjepan predaje Dubovac i Ozalj sestri Katarini, supruzi Nikole Šubića Zrinskog. Njihova djeca, Juraj i Nikola Zrinski, založili su grad za 200 forinti i 400 dukata u zlatu kako bi otplatili očeve dugove. Na dubovačkom imanju Zrinskih započela je gradnja karlovačke tvrđave (13. srpnja 1579.). Dokumenti govore da bečki dvor Zrinskima nikada nije isplatio kupljenu zemlju. Kako je nakon dvadesetak godina izbila poznata Zrinsko-frankopanska urota, govori se da je jedan od uzroka uroti bio i neisplaćen dug. Stari dubovački grad promijenio je mnoge vlasnike i služio različitim svrhama. Služio je i kao tamnica, barutana, skladište oružja, ali i raskošni dvor. Zato se mnogo puta obnavljao. Posljednjom obnovom 1962. uređen je tako da je i danas jedan od najljepših starih gradova u Hrvatskoj.²⁷

²⁷ Horvat, Z. i Kruhek, M., *Stari gradovi i utvrđenja u obrani Karlovca u 16. i 17. st.*, Historijski arhiv u Karlovcu, str. 62.-65.

Slika 12- Stari grad Dubovac

Izvor: karlovacki.hr, Stari grad Dubovac, <https://karlovacki.hr/stari-grad-dubovac-spreman-za-posjetitelje/>

pristupljeno: 18. kolovoza 2020.

2.1.8. CRKVE

Crkva Sveta Tri Kralja

Naime, Karlovac je grad na četiri rijeke i svakodnevni život bio bi nezamisliv bez mostova preko tih rijeka. Povijest ove crkve i same Banije, kao naselja u kojem se nalazi crkva, usko je povezana uz jedan most. Kao samo predgrađe novosagrađenoga Karlovca, Banija se počinje razvijati u 18. stoljeću. Ovo naselje nije bilo pod upravom austrijskih generala, to jest pod bečkim dvorom, već pod jurisdikcijom hrvatskog bana, od čega je zapravo i došlo do imena „Banija“. Kako su tekle godine, počeo se razvijati i promet koji je zahtijevao gradnju mosta preko rijeke Kupe koji je dala podignuti Marija Terezija. U istom tom periodu se počela graditi crkva. Prema legendi koju navodi monografija o prvim desecima godina života župe, trgovac Mihovil Tucibat je na dan svetkovine Sveta Tri Kralja doživio velike neprilike na vodi te se tada zavjetovao da će, ako preživi, izgraditi crkvicu koja će biti posvećena upravo njima. Crkva je završena 1760. Oslikao ju je pavlinski slikar iz Kamenskog Gabrijel Taller. Crkva uz glavni oltar posvećen Trima Kraljevima ima i dva bočna, od kojih je jedan posvećen Majci Božjoj Lurdskoj, a drugi Sv. Josipu.

Crkva Presvetog Srca Isusovog

Ova crkva osnovana je 7. travnja 1981. dekretom zagrebačkog nadbiskupa kardinala Franje Kuharića. Crkvu je projektirao Aleksandar Bašić. Crkva je visoka do sljemena 14 metara, a sam zvonik bez križa 40 metara. Zvonik je oblikovan u duhu zvonika karlovačkog područja, to jest kvadratične baze koja je zarotirana u osmerostranu plohu u višim kutevima. Ukupna vrijednost cijele gradnje ove crkve iznosila je oko 8,5 milijuna kuna.

Crkva Presvetog Trojstva

Dolaskom franjevaca u Karlovac, dobili su svoju crkvu i župnu kuću, ali zbog svojih potreba morali su izgraditi samostan. U razdoblju od 1672. do 1674. franjevci su obnovili, opremili i uredili već postojeću crkvu. Stanje iz tog vremena opisuje nam izvješće kanonskog pohoda iz 1668. Glavni oltar bio je posvećen Presvetom Trojstvu, izrađen od drva, obojen i

pozlaćen. Crkva je tada imala još 4 oltara: Svetoga Jurja, Marije Lauretanske, Svetoga Antuna i Svetoga Nikole. God. 1692. veliki je požar uništio poveći dio grada, s time je i samostan teško nastradao, a posebno crkva od koje su ostali samo spaljeni i ispucani zidovi. Crkva se trebala ispočetka graditi. Taj proces trajao je cijelo 18. stoljeće. Crkva je dovršena graditeljskim djelom Josipa Stillera krajem 18. stoljeća.

2.2. POKRETNNA MATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA

2.2.1. NOVINE I ČASOPISI

Der Pilger

Ove novine su izlazile u nakladi znamenitog karlovačkog tiskara Ivana Nepomuka Prettnera punih 6 godina, od 1841. do 1847. Vijek trajanja ovih novina poklapa se sa zrelim ilirizmom i njegovim padom poslije 1843., kada su bečke vlasti uz zloglasnog cenzora Matiska pooštrile režim i u pitanju tiska, a Pilger izlazi još i uoči 1848. u doba, dakle, sveopće napetosti i vrenja. Cijelo to razdoblje naziva se „zlatnim dobom karlovačke trgovine“ pa nije slučajno da je baš u to doba karlovačko građanstvo imalo potrebu da svoje patriotske osjećaje, ali i poslovne odnose te trgovačke interese, izrazi i u jednom listu.²⁸

Karlovački viestnik

Prvi list koji u Karlovcu izlazi na hrvatskom jeziku, a u tome je njegova osnovna vrijednost, jest „Karlovački viestnik“ Dragutina Akurtija. Počeo ga je izdavati 2. siječnja 1861., 4 mjeseca, dakle, prije saziva Hrvatskog sabora. Karlovčanima kao da se žurilo izrčiti svoje zadovoljstvo s obnovljenom ustavnosti. U Arhivu Hrvatske sačuvan je dokument kojim karlovačka čitaonica moli „slavno gradsko poglavarstvo“ da joj dozvoli izdavati novine (prema novom zakonu o štampi za novine ne treba više odobrenje policijske vlasti u Beču, već Zemaljskog namjesništva u Zagrebu). Molbi je priložen i program lista. U njemu, između

²⁸ Vrbetić, M., *Novinstvo u Karlovcu, 1841. do 1941.*, Historijski arhiv u Karlovcu, str. 304.

ostaloga, stoji: „zadatak ovoga časopisa odnosit će se u bitnosti svojoj na miestne interese i domaći lokalni život, poglavito na izvješća o pazaru i vašarenju, o prometu i trgovini, o radinosti obrtnoj i poljodjelskoj, i uobće o svakoverstnom duševnom i materijalnom napćredku grada Karlovca.“ U zamolbi se izričito naglašava da će list donášati vijesti koje ne zadiru u politiku. Tim je navodima određen program i karakter tog lista. Izlazio je dva puta tjedno, u osmini na pola arka. Bio je izrazito informativni list kojemu je domoljublje bila osnovna intonacija. Od potpisanih suradnika u listu susrećemo Radoslava Lopašića i Dragutina Akurtija. Njega će u uredništvu zamijeniti znameniti karlovački učitelj Skender Fabković. Osim naglašenog patriotizma, u listu se još ne razabiru politički stavovi ni Akurtija, koji će kasnije postati pristaša Starčevićeve stranke prava, a zatim mađaron, ni Skendera Fabkovića, sljedbenika Ivana Mažuranića. Iza inicijala M. D. krije se prema dr. Vidačiću mladi August Šenoa koji je surađivao i u drugim karlovačkim listovima. List, iako obiluje raznolikim informacijama, nije našao u Karlovcu čitalačku publiku. Čini se po svemu da Karlovčanima novine još nisu postale svakodnevna potreba. List prestaje izlaziti već 26. lipnja 1861. Pa ipak, Karlovačkik viestnik, premda kratkotrajan i posve skromna formata, odigrao je značajnu ulogu u prodoru hrvatske pisane riječi u karlovačkoj publicistici.²⁹

Glasonoša Abela Lukšića

Šezdesete su godine doba obnovljene ustavnosti, vrlo plodne u publicistici cijele Hrvatske pa i u Karlovcu. Osim upravo navedenog Karlovačkog viestnika, 20. listopada 1861. počinje u Karlovcu izlaziti poznati „Glasonoša“ Abela Lukšića, čovjeka naobrazbom i kulturom europskog formata. List je tiskan brzotiskom Lukšićeva „tiskarskog i književnog zavoda“, kako ga sam Lukšić naziva. Dušan Lopašić smatra da je do tiskare i Glasonošę došlo zaslugom Ivana Trnskoga i da mu je on „faktičnim urednikom uz Fabkovića“. Glasonoša je izlazio gotovo pet godina. Zadnji karlovački broj izdan je 25. rujna 1864., kada Lukšić seli u Beč, gdje nastavlja s izdavanjem Glasonošę do 31. prosinca 1865. List je imao 51 otpravništvo, od Karlovca preko Zagreba, Dubrovnika, Kragujevca, Novog Sada, Temišvara, do Budima, Beča i Pariza. I oglasna

²⁹ Isto, str. 308.-309.

mreža je bila dobro razvijena. Otpravnici za oglase nalazili su se u Beču, Pešti, Frankfurtu, Hamburgu, Parizu i dr.³⁰

³⁰ Isto, str. 309.

Putnik Đure Klarića

Još je jednom šezdesetih godina pokušalo izdavati karlovački tjednik. Učinio je to 1867. Đuro Klarić listom Putnik. No, on je dočekaao jedva petnaesti broj i još iste godine prestao izlaziti „zbog političkih neprilika“, kako sam kaže. Ni „Vila“, književni prilog Putniku, nije nadživjelo drugi broj iz 1867. Pa ipak će Đuro Klarić još jednom pokušati izdavati literarni časopis.³¹

Slavjanski jug

To je list koji svojom tematikom, opremom i stavovima odskaače od časopisa svojeg vremena. Naslov nije slučajno odabran. U njemu su doista zastupani prilozi autora svih južnoslavenskih naroda s tematikom iz hrvatske, slovenske, bosanske, srpske i crnogorske povijestii folklora. Članci su pisani jezikom i pismom raznih naroda. List se u punom smislu zalaže za jedinstvo svih Južnih Slavena. To već dokazuje i glava lista koja je otisnuta latinicom i ćirilicom u tadašnjem hrvatskom ili srpskom i slovenskom jeziku. Časopis je bogato opremljen drvoreznim ilustracijama (slika 13), a izdavan je na 40 stranica, više, dakle, nego i mnogi njemački časopisi. Izašao je 1868. u 4 broja, a zatim je, nažalost, prestao djelovati. Razlozi nisu navedeni. Urednik mu je bio Đuro Klarić, a tiskan je u tiskari Dragutina Bokau u Zagrebu.³²

Slika 13- naslovna stranica Slavjanskog juga

Izvor: knjiga *Historijski arhiv u Karlovcu*, str. 10.

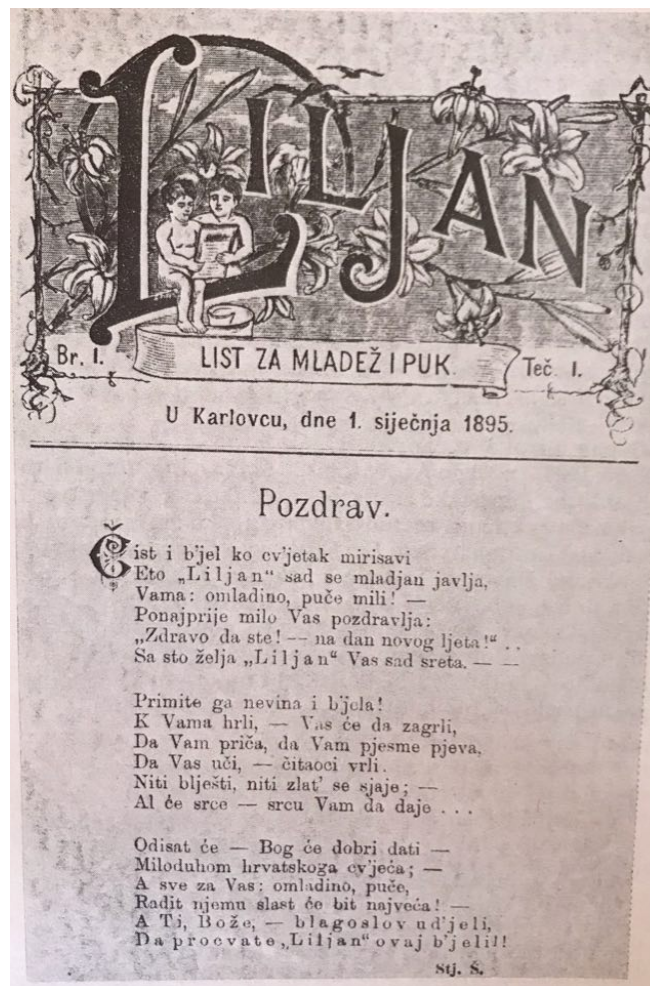
³¹ Vrbetić, M., *Novinstvo u Karlovcu, 1841. do 1941.*, Historijski arhiv u Karlovcu, str. 310.

³² Isto, str. 311.

„Zlatni orasi“ i „Ljiljan“

Ljudevit Tomšić za svojeg boravka u Karlovcu pokrenuo je list „Zlatni orasi“ 1870., no kada je Tomšić 1871. bio premješten u Zagreb, „Zlatni orasi“ prestali su izlaziti. Potom, 25 godina nakon tog časopisa, 1895. počeo je izlaziti „Ljiljan“ (slika 14), dječji časopis Stjepana Širole, učitelja i aktivnog društvenog radnika. Izlazio je 4 godine. Priče imaju najčešće moralnu pouku, što izbija već i iz naslova, kao „Književna lakomost“, pa „Oholi Dinko“ koja završava stihovima: „Tako Dinko s oholosti u nevolju pane... čuvajte se, djeco draga, oholosti mane!“³³

Slika 14- naslovna stranica Ljiljana

Izvor: knjiga *Historijski arhiv u Karlovcu*, str. 311.

³³ Vrbečić, M., *Novinstvo u Karlovcu, 1841. do 1941.*, Historijski arhiv u Karlovcu, str. 311.

Karlovački tjednik

Prije 76 godina izašao je prvi broj „Karlovačkog tjednika“, točnije 26. veljače 1944. Tiskan je u Adlešičima i bio je glasilo Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Karlovca. Navodno je tiraža Tjednika tada bila 700 primjeraka, što je za ono vrijeme bilo izuzetno puno. Završetkom Drugog svjetskog rata list je prestao izlaziti, ali je njegovo izdavanje ponovno pokrenuto osam godina kasnije, 3. srpnja 1953. i od tada neprekidno izlazi svakog četvrtka do današnjeg dana. U okviru „Karlovačkog tjednika“ pokrenut je i Radio Karlovac, a kao jedna redakcija radili su do 1991., kada nastavljaju kao dvije zasebne tvrtke. Ratne godine, od 1991. do 1995., bile su teške za redakciju, no „Karlovački tjednik“ imao je veliku ulogu tijekom tih godina i unatoč granatama i teškim uvjetima rada redovito je izlazio. Sve do 2014. Tjednik je bio samostalna tvrtka, a tada je ponovno spojen s tvrtkom Hrvatski radio Karlovac. Tjednik je važan dio povijesti Karlovca i povijesni je izvor o životu ovoga grada (slika 15).³⁴

Slika 15- naslovne stranice Karlovačkog tjednika

Izvor: Facebook, Karlovački.hr, <https://www.facebook.com/karlovacki/photos/u-prodaji-novi-broj-karlova%C4%8Dkog-tjednikau-novom-broju-karlova%C4%8Dkog-tjednika-koji-1398184483559975/>

pristupljeno: 26. srpnja 2020.

³⁴Karlovački tjednik, <https://karlovacki.hr/> (Pristupljeno: 26. srpnja 2020.).

3. NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA

Nematerijalna kulturna baštine jest upravo ona koju ne možemo fizički dotaknuti, a u koju zbog toga spadaju umjetnost, običaji, kultura i slično.

3.1. UMJETNOST

Slikarstvo u Karlovcu

Uz glazbu i pjesmu, u Karlovcu se njegovala i umjetnost i slikarstvo. Glavni predstavnik ove umjetnosti bio je Vjekoslav Karas, koji se rodio u Karlovcu 19. svibnja 1821. od siromašnih roditelja. Otac mu je bio krojač, a imao je osim njega još šestero djece. Školu je završio u Karlovcu do šesnaeste godine. Tada je počeo pokazivati volju i želju za slikarstvom, pomažući slikarima. God. 1837. uljanim bojama je izradio sliku „Cezarova lješina na lomači“. Iako je bio samouk, odlučio je otići se školovati za slikarstvo u Italiju. God. 1848. vratio se u Hrvatsku, gdje je postao učiteljem risanja u početnim školama u Zagrebu, gdje je još izradio sliku Omerpaše koja je njegovo najbolje umjetničko djelo. Slikao je najčešće portrete, biblijske prizore i sakralne teme.

Pored Karasa, slikarstvom su se bavili još i Matija Schieder koji je slikao većinom povijesne slike. U Karlovcu se nalaze njegove dvije slike, i to u crkvi sv. Trojice: „Marijino uzašće“ i „Raspeti Isukrst“; Fridrich Hamerlić koji se isto bavio slikanjem slika za crkve; Vatroslav Zupančić; Jakov Šašel; Hugo Lukšić, Ljudevit Reicherzer i drugi.³⁵

³⁵ Strohal, R.: *Grad Karlovac opisan i orisan*, tisak M. Fagine, Karlovac, 1906., str. 273.-277.

4. PRIRODNA KULTURNA BAŠTINA

4.1. PARKOVI

Karlovac je grad koji je „izrastao u parku“. Nebrojeno ih je, a svaki ima „ono nešto“. Promenada je prva sastavnica karlovačkog identiteta. Promenada je nastala sredinom 19. stoljeća tako što je po rubu šančeva (na tzv. glacisu), koje je ucrtao Matija Gambon, renesansni projektant koji se u duhu svojega vremena odlučio projektirati „idealni grad“, posađen drvored divljeg kestena. Time su, u vrijeme kada je grad izgubio funkciju tvrđave, naglašeni obrisi „Zvijezde“ (tvrđave) unutar koje se nalazio grad. Kada su gradski bedemi srušeni (kraj 19. i početak 20. st.), a neki od šančeva i zatrpani, Promenada je do danas ostala najvidljiviji trag povijesne funkcije, a ujedno i jedinstvena šetnica – „ring“ – koji kao šesterokraka zvijezda opasuje grad. Prema do sada dostupnim podacima, ovu je šetnicu osmislio grof Maximilian Catinelli (1840.-1907.), u vrijeme dok je kao mladi inženjerijski časnik (1860.) služio u Karlovcu. Građani su prepoznali vrijednost svoje promenade – zelenog prstena, ali tek nakon 1886., kada je u Karlovcu osnovano „Društvo za poljepšavanje grada“, počinje sustavno parkovno uređenje, najprije na tzv. Velikoj promenadi – Šetalištu dr. Franje Tuđmana (nekadašnjem šetalištu Marije Valerije). Velika promenada proteže se uz niz od jedanaest građanskih kuća, vila iz druge polovice 19. st., od „Kavane“ do „Zorin doma“.

U gradu koji nosi atribut „grad parkova“, Vrbanićev perivoj je u pejzažno – oblikovnom smislu najvrjednije ostvarenje. Nalazi se u jugoistočnom dijelu grada, između Korane i karlovačke „Zvijezde“. Kao javni gradski perivoj i šetalište, dio je poznatog i rado posjećivanog karlovačkog rekreacijskog dijela na lijevoj obali rijeke Korane. Zaštićen je kao spomenik parkovne arhitekture 1970., prema Zakonu o zaštiti prirode. Nastao je krajem 19. stoljeća po ideji i na inicijativu Josipa Vrbanića, ljekarnika i karlovačkog gradonačelnika, po kojemu danas nosi ime. Perivoj se razvio uz potporu „Društva za poljepšavanje grada“ koje je u Karlovcu osnovano 1886. Pretpostavlja se da je nacrt napravio Engelbert Hajeka, prvi karlovački gradski vrtlar, kojeg je Društvo dovelo iz Holešave u Moravskoj. Svečano je otvoren u ljeto 1896. i sve do najnovijeg doba bio je kupališni perivoj te većim dijelom godine „gradska pozornica na kojoj su se održavale razne priredbe. Oblikovan je kao „pejzažno- romantičarski“ prostor i sastoji se od 3 oblikovne cjeline: crnogorični gaj, jedan dio u englesko- pejzažnom stilu

i isto tako jedan dio s historicističnim cvjetnim detaljima, ali sve u svemu ova cjelina je jedinstvena i urbanistički, perivojno i arhitektonski.³⁶

4.2. RIJEKE

Kupa

Rijeka Kupa izvire u Gorskom kotaru ispod planine Risnjak. Njezin izvor nalik je jezercu pa u nekim knjigama može pisati da izvire iz „Kupeškog jezera“. Iako joj je izvor samo dvadesetak kilometara udaljen od Jadranskog mora, od te je obale kao zid dijele planine pa su njezine vode krenule skrenule na istok i pripadaju Crnomorskom, a ne Jadranskom slivu. U svemu je dugačka 296 kilometara, dok je kod Karlovca široka oko 100 metara, a duboka i do 10 metara. Jednim svojim dijelom Kupa čini granicu između Slovenije i Hrvatske. Sve rijeke Karlovca se ulijevaju u Kupu koja kod Siska utječe u Savu, Sava kod Beograda u Dunav, a Dunav se nakon 2 857 kilometara ulijeva u Rumunjskoj u Crno more. Vode Kupe imaju veliku snagu. Dvije hidroelektrane u Ozlju, s lijeve i desne obale Kupe, pokreću strojeve koji proizvode električnu struju. Te su hidroelektrane 1908. dale prvu rasvjetu Karlovcu i pokretale strojeve karlobvačkih tvornica.³⁷

Korana

Svoju ljubav prema Korani narod je izrazio u pjesmi „Oj Korano“. Ljeti se na njezinim obalama nađe i nekoliko tisuća kupača. Na obalama Korane izgrađen je prvi Karlovački perivoj, idealno je mjesto za podizanje i gradnju hotela, te su izgrađeni sportski objekti koji isto tako govore o tome kakvo značenje za Karlovac ima ta rijeka. Korana izvire iz Plitvičkih jezera. Do ušća u Kupu kod Karlovca duga je 132 kilometara. U Karlovcu je široka 70 metara, a duboka i do 10 metara. Izvor joj je na 480 metara nadmorske visine, a ušće na nešto više od 100 metara, pa joj je prirodni pad takav da je svojim najdužim tokom gorska rijeka. Ima sve osobine gorske rijeke: slapove, usjeka, sutjeske i brzace. U najkraćem opisu doline Korane

³⁶ Šćitaroci, M. i B., *Gradski perivoji Hrvatske u 19.st.*, Zagreb, 2004., str. 80.-95.

³⁷ Radovinović, R., *Karlovac i okolni krajevi*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 9.

mora se spomenuti da je na liticama njezinih obala izgrađen velik broj gradova-utvrda. To su Drežnik, Šturlić, Kremen, Slunj, Blagaj, Skrad i Barilović. Danas su ti svjedoci burnih događaja oko Korane većinom ruševine.³⁸

Mrežnica

Mrežnica je jedna od najkraćih rijeka. Duga je svega 59 kilometara. Nastaje od dvoji ponornica: Istočne i Zapadne Mrežnice. Obje izvire u području Kapele. Po prirodnim ljepotama jedna je od najljepših rijeka u Hrvatskoj. Njezino korito većim je dijelom strmo i usko. Takva se korita nazivaju kanjoni. Na kratkom toku spušta se u nizinu i zato pravi mnogo slapova i ujezerenih dijelova. Zbog svih tih osobina područje Mrežnice proglašeno je prirodnim rezervatom. Kod Turnja, Mrežnica utječe u Koranu. Na njezinim su se slapovima od davnina gradili mlinovi, to jest vodenice. U dolini Mrežnice, baš zbog mogućnosti korištenja njezinih voda, ali i zbog jeftinije radne snage toga siromašnog kraja, nastalo je značajno industrijsko naselje Duga Resa, u kojoj je 1884. izgrađena predionica pamuka, prerasla kasnije u veliku tvornicu.³⁹

Dobra

Dobra je desna pritoka Kupe i u nju utječe kod Mahična. Cijelo njezino porječje je na kršu, pa je ona ponornica koju samo poznavatelj prirode može pratiti cijelim tokom. Tim svojim karakteristikama obogaćuje prirodu karlovačkog zavičaja. Nastaje od dva potoka kao Ogulinska Dobra, koja ponire u Đulinom ponoru u Ogulinu. Nakon kratkog podzemnog toka izbija kod Gojaka na površinu kao Gojačka Dobra. Dolinom Dobre prolazila je karlovačka najstarija cesta na more. Dobra je, kao i sve rijeke porječja Kupe, bogata ribom. U vodama porječja Kupe žive pastrva, lipljan, štika, som, plotica, klen, karas, šaran, smuđ, grgeč i druge ribe. Zato mnogi ribiči dolaze na obale karlovačkih rijeka radi odmora u prirodi.⁴⁰

³⁸ Isto, str. 10.-11.

³⁹ Isto, str. 11.

⁴⁰ Isto, str. 12.

5. ZAKLJUČAK

Grad Karlovac prepun je materijalne i nematerijalne kulturne baštine. Od same Karlovačke zvijezde, kazališta Zorin dom, kina Edison, svih spomenika, staroga grada Dubovca, škola, knjižnice, novina, časopisa i tako dalje. Danas, iako je pomalo pust grad, on se zapravo trudi i jest turistički grad i, naravno, grad ugodnog življenja. Nalazi se u srcu Hrvatske i samim time je vrlo dobro prometno i infrastrukturno povezan. Za uzdizanje samoga grada smanjen je prirez na 12 %, smanjenje su naplate gradskog parkirališta, sve više i više se ulaže u samu prometno- komunalnu infrastrukturu, pomaže se mladim obiteljima, a tu je i gradnja i renoviranje novih vrtića u koje je uloženo mnogo novaca i sl. Iako ovaj grad obiluje ljetnim manifestacijama kao što su rođendan grada Karlovca, Dani Piva, Riječno kino, razni koncerti, ima ponešto i drugih, kao što su Zima u Karlovcu koja dočaruje sami Advent; u proljeće imamo tradicionalne Proljetne promande, Dane Radićeve ulice i tako dalje. Sve u svemu, Karlovac nije jedan od onih gradova kojim možete samo proći. Ovaj grad je potrebno doživjeti na način na koji to i zaslužuje.

LITERATURA

Knjige:

- 1) Zbornik radova, *Historijski arhiv u Karlovcu. Karlovac 1579-1979.*, Karlovac, 1979.
- 2) Strohal, R., *Grad Karlovac opisan i orisan*, tisak M. Fogine, Karlovac 1906.
- 3) Radovinović, R. i Dvoržak, N., *Karlovac i okolni krajevi*, Školska knjiga, Zagreb, 1988.
- 4) *Stručni radovi i popis arhivskih fondova i zbirki, 35 godina Povijesnog arhiva Karlovac*, Karlovac, 1996.
- 5) Horvatić, T. i Mužar, M., *Katoličko groblje Dubovac*, „Zelenilo“ d.o.o., Karlovac, 2016.
- 6) Banda, M., Cvitanović, Đ., Horvatić, N., Kovačević, B., *Vodič kroz Karlovac*, Karlovac, 1987.
- 7) Vugrinec, S., i Herman, D., *Karlovačka županija*, Scribo PR, Karlovac, 2017.
- 8) Tarandek, M., i Vugrinec, S., *Karlovac, Ozalj, Ribnik. Zeleno srce Hrvatske*, Scribo PR, Karlovac, 2017.

Internetske stranice:

- 1) Karlovačka zvijezda, dostupno na: <https://www.karlovac.hr/grad/zvijezda-93/93> (pristupljeno: 20. srpnja 2020.)
- 2) Zorin dom, dostupno na: <http://www.zorin-dom.hr/> (pristupljeno: 20. srpnja 2020.)
- 3) Gradski muzej Karlovac, u sastavu muzeja, Muzej Domovinskog rata Karlovac- Turanj <http://www.gmk.hr/O%20nama/U%20sastavu%20muzeja/Muzej%20Domovinskog%20rata%20Karlovac%20%E2%80%93%20Turanj> (pristupljeno: 30. srpnja 2020.)
- 4) Franjevci Karlovac, Franjevački muzej Karlovac, <http://franjevci-karlovac.hr/franjevacki-muzej-karlovac/> (pristupljeno: 30. srpnja 2020.)
- 5) Turistička zajednica grada Karlovca, Muzej karlovačkog vatrogastva, <https://visitkarlovac.hr/muzej-karlovačkog-vatrogastva/> (pristupljeno: 5. kolovoza 2020.)

- 6) Turistička zajednica grada Karlovca, Galerije, <https://visitkarlovac.hr/galerije/> (pristupljeno: 05. kolovoza 2020.)
- 7) Glazbena škola Karlovac, <https://www.glazbena-ka.hr/20170113-o-skoli> (pristupljeno: 18. kolovoza 2020.)
- 8) Karlovački tjednik, <https://karlovacki.hr/> (Pristupljeno: 26. srpnja 2020.)

POPIS SLIKA

Slika 1- Karlovačka zvijezda.....	3
Slika 2- Gradsko kazalište Zorin dom.....	5
Slika 3- Kino Edison prije 20 godina.....	7
Slika 4- Miljokaz u pravoj veličini.....	10
Slika 5- Miljokaz uvećan.....	10
Slika 6- Kužni pil.....	11
Slika 7- Spomenik Vjekoslavu Karasu.....	12
Slika 8- Spomenik Radoslavu Lopašiću.....	13
Slika 9- Viša djevojačka škola prije i poslije.....	17
Slika 10- Glazbena škola Karlovac.....	19
Slika 11- Knjižnica Ivana Gorana Kovačića.....	20
Slika 12- Stari grad Dubovac.....	22
Slika 13- Naslovna stranica Slavjanskog juga.....	26
Slika 14- Naslovna stranica Ljiljana.....	27
Slika 15- naslovne stranice Karlovačkog tjednika.....	28

SAŽETAK

Karlovac je kroz prošlost i u samoj prošlosti bio poznat kao jedan od kulturno najrazvijenijih gradova u cijeloj Hrvatskoj, o čemu, dakle, svjedoči gradsko kazalište Zorin dom i njegovo prvo pjevačko društvo Zora, glazbena škola, jedne od prvih čitaonica na hrvatskom jeziku, kino Edison i dr. U današnje vrijeme, to je kazalište Zorin dom koje ima bogati dramski, likovni i glazbeni program tijekom cijele godine. Muzeji u Karlovcu pokušavaju definirati svoje djelovanje u najopsežnijem i najširem mogućem opsegu, kako bi obuhvatili sve dijelove kulturno-povijesno- prirodnog krajolika. Gradski muzej u Karlovcu ima više odjela koji se ostvaruju kroz: Arheološki odjel, Prirodoslovni odjel, Kulturno- povijesni odjel, Etnološki odjel, Povijesni odjel te kroz Galeriju Vjekoslava Karasa. Spomenici grada isto tako pokazuju koliko je ovaj grad bio povijesno i kulturološki važan. Miljokaz koji je u prošlosti pokazivao udaljenosti od ostalih gradova Hrvatske, ali i Slovenije i Austrije u miljama; Kužni pil koji je bio velika zahvala Bogorodici što je spasila grad od velike navale kuge; spomenik velikom Vjekoslavu Karasu koji je svojim radom i djelom „probudio“ i učinio Karlovac svima „poznatim“; spomenik Radoslavu Lopašiću koji je isto tako radio na otkrivanju povijesti Karlovca i koji je napisao knjigu o njemu; spomenik žrvama fašizma kojeg danas više nema zbog neprimjerenog ponašanja pojedinaca grada Karlovca, ali koji će napokon doživjeti renovaciju; spomenik učiteljici Dragojli Jarnević i na kraju veliki Park heroja kao posveta osamnaestero ljudima koji su dali svoje živote za Hrvatsku i Karlovac.

Škole grada Karlovca također imaju svoju zanimljivu povijest. Počevši od pučkih osnovnih i srednjih škola za dječake i djevojčice, do strukovnih škola, glazbene škole i tako dalje. Vrlo je bitno ovdje naglasiti kako je Karlovac grad koji je bio vrlo napredan što se tiče same umjestnosti, novina, časopisa, slikarstva, glume, kazališta, kina i tako dalje. To je grad koji su svi uvijek povezivali sa razvijenošću i slično, dok je to danas grad u kojemu nema dovoljno manifestacija, nekih novih stvari i slično. Program za mlade danas je pun samo tijekom ljetne sezone, dok je zimi mirno i tiho.

SUMMARY

Throughout the past and in the past, Karlovac was known as one of the most culturally developed cities in all of Croatia, as evidenced by the city theater Zorin dom and its first singing society Zora, music school, one of the first reading rooms in Croatia, cinema Edison and dr. Nowadays, it is the Zorin dom theater that has a rich drama, art and music program throughout the year. Museums in Karlovac try to define their activities in the most comprehensive and widest possible scope in order to cover all parts of the cultural-historical-natural landscape. The City Museum in Karlovac has several departments that are realized through: the Archaeological Department, the Natural History Department, the Cultural-Historical Department, the Ethnology Department, the History Department and through the Vjekoslav Karas Gallery. The monuments of the city also show how historically and culturally important this city was. A milestone that in the past showed distances from other cities in Croatia, but also Slovenia and Austria in miles; The plague saw which was a great thanks to the Mother of God for saving the city from the great plague; a monument to the great Vjekoslav Karas who "awakened" with his work and deeds and made Karlovac "known" to everyone; a monument to Radoslav Lopašić who also worked on discovering the history of Karlovac and who wrote a book about it; a monument to the victims of fascism, which is no longer there today due to the inappropriate behavior of individuals in the city of Karlovac, but which will finally be renovated; a monument to teacher Dragojla Jarnević and finally a large Heroes' Park as a dedication to eighteen people who gave their lives for Croatia and Karlovac.

The schools of the city of Karlovac also have an interesting history. Starting from elementary elementary and high schools for boys and girls, to vocational schools, music schools and so on. It is very important to emphasize here that Karlovac is a city that has been very advanced in terms of art, newspapers, magazines, painting, acting, theater, cinema and so on. It is a city that everyone has always associated with development and the like, while today it is a city where there are not enough events, some new things and the like. The youth program today is full only during the summer season, while in winter it is calm and quiet.

Sažetak pregladala: Vesna Krizmanić, učiteljica hrvatskog jezika i književnosti i engleskog jezika i književnosti